

Huber András t. főhadnagy:

ÖNKÉNTES TARTALÉKOS RENDSZEREK EURÓPÁBAN: KIHÍVÁSOK ÉS FEJLŐDÉSI IRÁNYOK MAGYARORSZÁGON, LENGYELORSZÁGBAN ÉS ÉSZTORSZÁGBAN

DOI: 10.35926/HSZ.2026.2.4

ÖSSZEFOGLALÓ: Az elmúlt évtizedben Észak-, Közép- és Kelet-Európa biztonsági környezetét alapvetően befolyásolták az orosz–ukrán konfliktus eseményei. A 2014-es krími annexió és a kelet-ukrajnai harcok, majd különösen a 2022-ben kirobbant nyílt háború ráirányították a figyelmet a nemzeti védelmi képességek megerősítésére, és ezzel párhuzamosan felértékelődött a tartalékos erők szerepe. Jelen tanulmány az önkéntes tartalékos rendszerek kihívásait és fejlődési irányait vizsgálja Észak- és Közép-Európában 2014-től napjainkig, Magyarország, Lengyelország és Észtország példáján keresztül.

KULCSSZAVAK: önkéntes tartalékosok, haderőfejlesztés, területvédelem, Magyarország, Lengyelország, Észtország

A SZERZŐRŐL:

Huber András tartalékos főhadnagy az MH 5. Bauer Gyula Területvédelmi Ezred oktatója, nemzetközi biztonság- és védelempolitikai szakértő (MA), az NKE kormányzás és vezetés szakos hallgatója (ORCID: 0009-0006-6415-5978; MTMT: 10101510)

BEVEZETŐ

Mindhárom ország eltérő történelmi hagyományokkal és védelmi stratégiával rendelkezik, azonban közös nevezőjük a NATO keleti szárnyán elfoglalt helyzetük és az egyre fenyegetőbb orosz hibrid befolyásolási törekvések.¹ Lengyelország és Észtország Oroszországhoz fűződő viszonyát hosszú távon a folyamatos külső fenyegetettség tapasztalata határozza meg.² Az előbbi államiságának ismétlődő megszakításában, az ország felosztásaiban,³ valamint az orosz és később szovjet hatalommal folytatott fegyveres konfliktusok és politikai alárendeltség visszatérő mintázatában öltött testet. Észtország történelmi tapasztalata elsősorban a tartós birodalmi alávetettséghez kapcsolódik: az ország hosszú időn keresztül az Orosz Birodalom, majd a Szovjetunió részeként létezett, amely a szuverenitás hiányának és az orosz hatalommal szembeni strukturális kiszolgáltatottságnak az élményét rögzítette a stratégiai kultúrában. Magyarország esetében ezzel szemben az orosz hatalommal való közvetlen katonai konfrontáció történelmileg korlátozottabb volt, bár az 1848–1849-es és 1956-os szabadságharcok leverése, valamint a 20. századi szovjet megszállás meghatározó

¹ Kiss 2021, 15–16.

² Faragó 2025, 73–76.

³ Például 1939-ben a Német Birodalom és a Szovjetunió által megkötött Molotov–Ribbentrop-paktum.

történelmi tapasztalatot jelentettek, ezek azonban nem eredményeztek a lengyel vagy észt példához hasonló, évszázadokon átívelő, folyamatos katonai fenyegetettség-percepciót, ami eltérő biztonságpolitikai reflexekben és társadalmi attitűdökben is megmutatkozik.

Írásomban összehasonlító elemzéssel tárom fel, miként reagáltak ezek az államok a biztonsági kihívásokra – különös tekintettel a háború hatásaira – tartalékos rendszereik fejlesztésével.

A TARTALÉKOS ERŐK SZEREPE A VÉDELMI STRATÉGIÁBAN

A hidegháború utáni Európában számos ország a sorozott tömeghaderő helyett kisebb, hivatásos haderőre állt át, és felfüggesztette a sorozást. Közép- és Kelet-Európában is jellemzővé vált a haderők létszámának csökkentése és a professzionális katonák előtérbe helyezése. Ennek következtében a tartalékos komponens szerepe átmenetileg háttérbe szorult, különösen azokban az országokban, ahol a sorkatonai szolgálat megszűnt (pl. Magyarországon 2004-ben, Lengyelországban 2009-ben), ugyanakkor néhány állam megtartotta a sorkötelezettséget és széles tartalékos bázist épített ki (Észtország, Finnország), vagy később újra bevezette azt (Litvánia 2015-ben).⁴

2014 fordulóponthoz jelentett a térség biztonsági percepciójában: az Oroszországi Föderáció (a továbbiakban Oroszország) agresszív lépései Ukrajnában rámutattak arra, hogy a hagyományos államközi fegyveres konfliktus lehetősége újból valós veszély Európában. A hibrid hadviselés alkalmazása – beleértve a kibertámadásokat és a dezinformációs kampányokat – különösen aggasztó jelenség lett a NATO keleti (és északi) szárnyán elhelyezkedő tagállamok számára, és mindez a nemzeti védelmi stratégiák felülvizsgálatára sarkallta az érintett országokat, amely során előtérbe került a területvédelem, a lakosság bevonása és a tartalékos erők fejlesztése.⁵

Az önkéntes tartalékosok civil foglalkozásuk mellett vállalnak katonai szolgálatot, rendszerint időszakos kiképzéseken és gyakorlatokon vesznek részt, hogy szükség esetén bevetethetők legyenek. Ez a modell egyszerre javítja az állomány hadrafoghatóságát és a társadalom ellenálló képességét. A vizsgált térségben több, egymástól eltérő módot alkalmaznak: van, ahol a tartalékos erő a hadsereg integráns része (pl. Észtország),⁶ máshol külön szervezeti elem (pl. Lengyelország),⁷ vagy a professzionális erőt kiegészítő önálló komponens (pl. Magyarország).⁸

Az orosz fenyegetés nyomán a NATO is hangsúlyozza a tagállamok kollektív védelmi képességeinek erősítését, ideértve a megfelelő tartalékos struktúrák fenntartását. A Szövetség alapokmányának 3. cikke értelmében minden tag köteles egyénileg is fenntartani és fejleszteni védelmi erejét: „*A jelen Szerződésben kitűzött célok hathatósabb elérése érdekében a Felek külön-külön és együttesen, folyamatos és hathatós önszegély és kölcsönös segítség útján, fenntartják és fejlesztik egyéni és kollektív védelmi képességüket fegyveres támadással szemben*”⁹ – ebben pedig a tartalékos erők kulcsszerepet játszanak.¹⁰ Különösen a kisebb

⁴ Rongé–Abrate 2019, 5–6.

⁵ Keszely 2020, 24–25.

⁶ Veebel et al. 2020, 4–5.

⁷ Marcinek–Boston 2025, 4–5.

⁸ Székely 2021, 54–55.

⁹ The North Atlantic Treaty 1949.

¹⁰ Dalzell–Cormarie 2024.

lakosságú országok számára (mint a balti államok) a „*totalis védelem*” koncepciója adhat megoldást: az egész társadalom bevonása a honvédelembe, ami a tartalékos rendszeren keresztül valósítható meg.¹¹

A következőkben országanként ismertetem a tartalékos rendszer 2014 utáni fejlődési ívét és kihívásait Magyarországon, Lengyelországban és Észtországban – rávilágítva a közös trendekre és az eltérő megoldásokra egyaránt.

TARTALÉKOSOK MAGYARORSZÁGON

Magyarországon a sorkötelezettség 2004-es felfüggesztése¹² után a tartalékos rendszer gyakorlatilag megszűnt: a 2000-es évek végére mindössze tizenhárom fő tartozott a hadsereg tartalékos állományába.¹³ Mivel ekkoriban a környező országok nagy része szintén az euroatlanti integrációt hajtotta végre, így közvetlen katonai veszély hiányában nem mutatkozott sem szükség, sem kormányzati szándék az állomány feltöltésére.

A változás 2010-ben indult meg: áttevették a Magyar Honvédség (MH) tartalékos rendszerét, és a 2015-ös menekültválság újabb lendületet adott a folyamatnak, amellyel kezdetét vette egy modern, önkéntes alapú tartalékos állomány kiépítése. Ezzel párhuzamosan 2014-re a nemzetközi biztonsági környezet romlása – különösen a szomszédos Ukrajnában zajló konfliktus – tovább növelte a tartalékos haderő fejlesztésének fontosságát. A kormány 2016–2017 folyamán átfogó haderőfejlesztési tervet dolgozott ki „*Zrínyi 2026*” néven,¹⁴ amelynek egyik sarokköve éppen a tartalékos rendszer megerősítése volt.¹⁵ Ennek keretében ambiciózus célként határozták meg, hogy 2026-ra a Magyar Honvédség rendelkezzen mintegy 20 ezer fős tartalékos állománnyal. A 2021-ben elfogadott Nemzeti Katonai Stratégia e célkitűzést hosszabb távú keretbe helyezte, amikor rögzítette, hogy „[a]z *elmúlt időszak eredményei megfelelő alapot képeznek ahhoz, hogy a Zrínyi HHP keretében megvalósuló fejlesztések eredményeként, 2030-ra az önkéntes tartalékos rendszer – az új típusú kihívások kezelését is magában foglaló – feladatainak végrehajtásakor egységes, koherens rendszert alkosson a hivatásos és szerződéses állománnyal.*”¹⁶

A program nyomán számos konkrét intézkedés történt: 2017-ben az MH átszervezte a tartalékos erőket, létrehozva az úgynevezett „*Önkéntes Területvédelmi Tartalékos*” (ÖTT) szolgálati formát. 2011-től már létezett az „*Önkéntes Művelési Tartalékos*” (ÖMT) és az „*Önkéntes Védelmi Tartalékos*” (ÖVT) kategória, elsősorban volt hivatásosok és nyugálománnyú katonák számára. Az új ÖTT-rendszer célja a lakóhelyhez közeli, területi alapon szerveződő tartalékos egységek felállítása volt – lényegében minden megyében, hogy decentralizált területvédelmi képesség jöjjön létre. A következő években a magyar tartalékos haderő látványos létszámnövekedésen ment keresztül. Míg 2017-ben alig haladta meg a 6000 főt az önkéntes tartalékosok száma, 2018-ra elérte a 8000-et, 2019-ben pedig már több mint 9000 tartalékos szolgált. 2020-ban – a Covid-19 világjárvány idején – egy ideiglenes program, a „*Speciális Önkéntes Területvédelmi Tartalékos*” (SÖTT) bevezetése is

¹¹ Veebel et. al. 2020: i. m. 3.

¹² A honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2004. évi CV. törvény rendelkezett a kizárólag különleges jogrend során elrendelhető kötelező katonai szolgálatról.

¹³ Petruska 2016, 91.

¹⁴ 1298/2017. (VI. 2.) Korm. határozat.

¹⁵ Indul a Zrínyi 2026 program...

¹⁶ 1393/2021. (VI. 24.) Korm. határozat 5.1.5.

hozzájárult ahhoz, hogy a létszám átlépje a 10 ezer főt. 2024 novemberében a tartalékos erőket érintő szervezeti átalakítások egyik jelentős elemeként – az MH Területvédelmi és Hadkiegészítő Parancsnokság megalakításával – összevonták a hadkiegészítés és a területi alapon szervezett tartalékos rendszer irányítását.¹⁷ A különböző toborzókampányok eredményeként, dr. Böröndi Gábor vezérezredes, a Honvéd Vezérkar (HVK) főnöke 2025 szeptemberében úgy nyilatkozott, hogy a Magyar Honvédség már több mint 16 ezer önkéntes tartalékos katonával rendelkezik.¹⁸ Mindezek alapján megállapítható, hogy a 2026-ra kitűzött 20 ezer fős tartalékos létszámcél nem teljesült, ugyanakkor az állomány létszáma folyamatos növekedést mutat.

Kihívások és válaszok

A magyar tartalékos rendszer fejlesztése során számos kihívással kellett szembenézni:

- *Demográfia és toborzás.* A tartalékos állomány kezdetben főleg idősebb, leszerelt katonákból állt, ami egyrészt értékes tapasztalatot jelentett, viszont fenntarthatósági gondokat vetett fel a korösszetétel miatt.¹⁹ Az utóbbi években éppen ezért kiemelt hangsúlyt kapott a fiatalítás: a HM tájékoztatása szerint 2023-ra már 20% volt a 18–25 év közötti fiatalok aránya a tartalékosok között,²⁰ amelynek elérését célzott toborzóprogramok segítették, különös tekintettel az oktatási intézményekre. 2025 decemberére a Magyar Honvédség már 170 középiskolával kötött együttműködési megállapodást a honvédelmi nevelés program keretében.²¹ A honvédelmi táborok, kadétprogramok és különböző honvédelmi ösztöndíjak mind a fiatal utánpótlást hivatottak biztosítani.
- *Ösztöndíjak.* 2022-ben bevezették az *Önkéntes Katonai Szolgálat* (ÖKSZ) intézményét, amely részben *gap year*²² jellegű lehetőséget kínál a fiataloknak. Azok jelentkezhetnek, akik épp szüneteltetik tanulmányaikat, vagy nem nyertek felvételt felsőoktatásba, és 6–12 hónapos önkéntes katonai képzésben vehetnek részt. Az ÖKSZ vonzereje abban rejlett, hogy a résztvevők jelentős többletpontokat kaptak a felsőoktatási felvételihez (fél év szolgálatért 16–32 pont, egy évről akár 64 pont).²³ Emellett a szolgálat ideje alatt stabil jövedelmet is biztosított a program. Két év elteltével azonban teljesen integrálták az önkéntes tartalékos struktúrába, illetve a tartalékosok jogállásáról szóló miniszteri rendelet²⁴ 2024-ben megszüntette a különböző szolgálati viszonyok megnevezését.²⁵
- *Kiképzés.* Kezdetben probléma volt, hogy a tartalékosok képzése elkülönülten, hétféle elfoglaltságként zajlott, így a hivatásos állománnyal kevés alkalommal dolgoztak együtt, ami katonaszociológiai szempontból hátrányosnak mondható, hiszen a különböző jogállású katonáknak képesnek kell lenniük az együttműködésre. 2022 októberében változás történt: ma már a tartalékos honvédek számára lehetőség van az alapkiképzést a szerződéses katonákkal együtt végrehajtani. Aki tehát meg tudja oldani, hogy ne csak

¹⁷ Navarrai Mészáros 2024.

¹⁸ Navarrai Mészáros – Teszler 2025.

¹⁹ Benkő 2023, 10–11.

²⁰ Haraszti 2023.

²¹ Csák 2025.

²² Olyan időszakot értünk alatta, amikor valaki befejezi a középiskolát, és halaszt egy évet az egyetem megkezdésével.

²³ Bodó 2022, 46–47.

²⁴ 13/2024. (VII. 23.) HM rendelet.

²⁵ Lásd ÖMT, ÖVT, ÖTT, ÖKSZ.

hétvégén legyen jelen vagy tervei szerint szerződéses jogviszonyba kerülne, az a modulrendszerű képzés helyett intenzív tréningen vehet részt a Katonai Alapfelkészítési Program során.²⁶ Emellett decentralizálták a kiképzést: a 2018–2023 között megalakított 7 területvédelmi ezred (TVE) 21 zászlóalja (TVZ)²⁷ felelősséget kapott a körzetükben élő tartalékosok felkészítéséért, így a jelöltek a lakóhelyükhöz közeli helyőrségekben és egyéb objektumokban hajtják végre a kiképzést, nem kell száz kilométereket utazniuk.²⁸

- *Anyagi és munkaadói támogatás.* A tartalékosok illetményét 2020–2021-ben két lépésben növelték,²⁹ a 2024-ben kihirdetett miniszteri rendelet pedig tovább szavatolja a versenyképes anyagi megbecsülésüket.³⁰ További fontos tényező a munkaadók hozzáállása, ezért a kormány tárgyalásokat folytatott a civil szféra képviselőivel, és bevezettek egy munkáltatói támogató programot a tartalékosokat foglalkoztató cégek ösztönzésére.³¹ Brit tapasztalatok szerint a munkahelyi elfogadás kulcsfontosságú: ha a munkáltató rugalmasan kezeli a tartalékosok távollétét gyakorlatok idején, az nagyban segíti a rendszer fenntarthatóságát és hatékonyságát.³²
- *Fenyegetettségérzet és társadalmi támogatottság.* Megjegyzendő, hogy Magyarországon a lakosság fenyegetettségpercepciója eltér a régió többi részétől. Egy 2024-es felmérés szerint a magyarok mindössze 47%-a tekintette Oroszországot közvetlen fenyegetésnek, szemben más közép-európai országok jóval magasabb arányaival.³³ Ezt részben magyarázza, hogy a kormány az orosz–ukrán háború 2022-es eszkalációjára nem reagált olyan látványos haderőnöveléssel, mint például Lengyelország. A „Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Programot” és a tartalékos rendszer kiépítését ettől függetlenül folytatták, de nem történt drasztikus irányváltás. Csiki Varga Tamás egy 2024-es elemzésében megállapította, hogy 2022 nem jelentett éles fordulópontot Magyarország védelmi fejlesztéseiben, mert azokat már korábban megkezdték, és a fenyegetés értékelése sem változott gyökeresen.³⁴ Azonban a háború közelsége nyomán felmerült a készenlét fokozásának igénye: 2022–2023-ban a Magyar Honvédség több gyakorlatot is végrehajtott tartalékosok bevonásával,^{35, 36} valamint a Kormány rendeletet alkotott az MH veszélyhelyzeti működési rendjéről.³⁷

²⁶ A képzés 12 modulból és átlagosan 25 napból áll. Lásd Gyakran ismételt kérdések.

²⁷ Lásd Az MH Területvédelmi és Hadkiegészítő Parancsnokság alárendelt alakulatai 2023.

²⁸ Bodó 2025, 66–67.

²⁹ Révész 2021.

³⁰ 13/2024. (VII. 23.) HM rendelet: i. m.

³¹ Lásd A munkáltatói kompenzálása 2023.

³² Carter–Lancaster 2021, 30–32.

³³ Szicherle 2024.

³⁴ Csiki Varga 2024, 110–113.

³⁵ Például a „Sárkánytűz 2022”, „Kék Villám 2023” vagy az „Adaptive Hussars 2023”.

³⁶ Antal 2022.

³⁷ 240/2023. (VI. 20.) Korm. rendelet.

LENGYELORSZÁG

A tartalékos haderő új generációja

Lengyelország biztonsági stratégiájában hagyományosan központi szerepet töltött be a „tartalás védelem”³⁸ gondolata, de a 2000-es években – sok más NATO-tagállamhoz hasonlóan – a lengyel haderő is hivatásos jellegre állt át. 2009-ben felfüggesztették a sorkötelezettséget, és ezzel párhuzamosan kísérlet történt a Nemzeti Tartalékos Erő (*Narodowe Siły Rezerwowe, NSR*) létrehozására, amely azonban korlátozott eredménnyel működött. Az NSR keretében a leszerelt katonák és önként jelentkezők egy kis csoportja állt készenlétben, de strukturális integrációja és létszáma nem érte el a szükséges szintet.³⁹

A 2014-es ukrajnai események komoly tanulsággal szolgáltak Varsó számára. A lengyel döntéshozók felismerték, hogy a hagyományos hadsereg kiegészítésére erőteljesebb területvédelmi komponensre van szükség, amely közvetlenül a polgári lakosságot vonja be a védelmi struktúrába. 2015-ben a lengyel kormányzat határozott lépésre szánta el magát: elindították a Területvédelmi Erők (*Wojska Obrony Terytorialnej, WOT*) újjászervezését mint önálló haderőnemet.⁴⁰ Ez a döntés egyértelműen a kelet-ukrajnai orosz agresszióra adott válasz volt: bár az országot közvetlen támadás nem érte, a szomszédos állam ellen intézett offenzíva és annak módja rávilágított a védelmi rendszerük sebezhetőségére. A WOT felállítását az is sürgette, hogy a lakosság körében hatványozottan megnőtt az Oroszországgal szembeni fenyegetettségi percepció,⁴¹ és egy önkéntes alapon szerveződő területvédelmi erő a társadalom biztonságérzetét, valamint a nemzeti ellenálló képesség növelését egyaránt szolgálta.

A WOT hivatalosan 2016-ban jött létre, mint a Lengyel Fegyveres Erők ötödik haderőneme. Az új területvédelmi erő gyors ütemben épült ki: 2017–2018 során sorra állították fel a dandárokat minden vajdaságban. Kezdetben a keleti határ menti területekre koncentráltak, majd az ország egészére kiterjesztették a lefedettséget. 2021-re a tervek szerint már el kellett volna érni az 53 ezres létszámot, azonban a gyakorlatban a létszámnövekedés kissé lassúbb ütemű volt a tervezettnél.⁴² 2025-ben 37 500 főre volt tehető az állomány, valamint megjegyzendő, hogy emellett a hivatásos jogállásúak létszáma 164 ezer volt.⁴³ Lengyelország komoly erőfeszítéseket tett a toborzásra, kiképzésre és felszerelésre: a katonák modern kézfegyvereket, páncéltörő eszközöket és kommunikációs felszereléseket kaptak, illetve regionális kiképző központokat hoztak létre számukra.⁴⁴ A dandárok felépítése többnyire könnyűgyalogsági jellegű, helyi alapon szerveződő alegységekkel, amelyek katonái ismerik saját lakókörnyezetüket. Jelmondatuk – „*Mindig készen, mindig közel!*” (*Zawsze gotowi, zawsze blisko!*) – kifejezi fő funkciójukat: gyors reagálás a lokális fenyegetésekre, legyen szó katonai természetűről vagy polgári védelmi feladatok ellátásáról.⁴⁵

³⁸ A koncepcióról bővebben lásd Czornik 2022.

³⁹ Juźwik–Sobczyk 2013, 8.

⁴⁰ Skrzypczak 2017.

⁴¹ Poushter et al. 2022.

⁴² Kandrik 2022.

⁴³ The Military Balance 2025, 118.

⁴⁴ Modern military – safe Homeland 2023.

⁴⁵ Falkowski et al. 2018, 29–31.

Toborzás és állománymegtartás

Kezetben jelentős számú, motivált fiatal és középkorú csatlakozott a WOT-hoz, ahogy azonban a létszám növekedett, egyre nehezebb lett újabb önkénteseket toborozni.⁴⁶ Ennek több oka van: egyrészt a munkaerőpiaci viszonyok – a civil szférában elérhető jobb fizetések és a külföldi munkalehetőségek – csökkentik a fiatalok érdeklődését a hosszú távú tartalékos elköteleződés iránt. Másrészt a munkaadói támogatás hiánya problémát okoz: sok cég vonakodva engedi el alkalmazottját rendszeres katonai gyakorlatokra, még ha törvényes joga is van hozzá, emiatt nehéz összeegyeztetni katonai és civil karrierjüket. E kihívások kezelésére a lengyel kormány több intézkedést hozott: adókedvezményt nyújtanak a tartalékosokat foglalkoztató cégeknek, illetve kompenzációt fizetnek a tartalékos katona bérének kieséséért a gyakorlatok idejére.⁴⁷ Emellett a WOT-katonák havonta bizonyos rendelkezésre állási díjat és minden tényleges szolgálati napra napidíjat kapnak.

A 2022 februárjában nyílt államközi háborúvá szélesedett orosz–ukrán szembenállás jelentős ösztönzőerővel hatott a haderőfejlesztés felgyorsítására Lengyelországban, márciusban pedig elfogadták „*A haza védelméről szóló törvény*”-t,⁴⁸ amely radikális lépéseket irányzott elő a haderő létszámának és költségvetésének növelésére. A törvény értelmében a védelmi költségvetést 2023-tól a GDP 3%-ára emelik, és a fegyveres erők összlétszámát a korábbi 150 ezerről 300 ezer főre kívánják duplázni. Ebből 250 ezer fő lenne a hivatásos/szerződéses katona és 50 ezer fő a területvédelmi erők állománya.⁴⁹ A jogszabály egyik újítása az „*önkéntes alapfokú katonai szolgálat*” intézménye, ami egy harmadik utat kínál a fiataloknak a katonai pálya felé: a jelentkezők először 28 napos alapkiképzésen vesznek részt egy adott alakulatnál. Ezt követi egy 11 hónapos szakmai alapozó képzés, amely alatt már tényleges katonai feladatokat látnak el, és havi kb. 400 ezer forintnak megfelelő zloty javadalmat kapnak.⁵⁰ A kiképzés sikeres teljesítése után a résztvevők dönthetnek: átléphetnek a szerződéses állományba, vagy csatlakozhatnak a WOT-hoz, illetve aktív tartalékosként nyilvántartásba kerülnek. Az új rendszer nagy előnye, hogy növeli a kiképzett tartalékosok számát, és gyakorlatilag visszahozza a sorkatonai szolgálat egy módosított, a társadalom számára is jobban elfogadható formáját. Ennek indulását óriási érdeklődés övezte: 2022 májusában nyílt meg a toborzás, és az első hónapokban több mint 13 ezer fiatal jelentkezett.⁵¹ A nyári időszakban a védelmi tárca „*Nyári szünidő a hadsereggel*” címmel kampányt indított, amely során a fiatalok 1–2 hetes ingyenes nyári katonai táborokban ízelítőt kaphattak a katonaéletből.⁵²

⁴⁶ Ciślak 2024.

⁴⁷ Tax relief for Territorial Defence Force... 2025.

⁴⁸ Lengyelül: Ustawa z dnia 11 marca 2022r. o obronie Ojczyzny.

⁴⁹ Oleksiejuk 2022.

⁵⁰ Koschalka 2022.

⁵¹ Tilles 2023.

⁵² Bienvenu 2025.

ÉSZTORSZÁG

A tartalékos rendszer megerősítése

Észtország védelmi modellje a függetlenség 1991-es visszanyerése óta a „totális védelem”⁵³ elvén nyugszik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a lakosság egésze részt vesz az ország védelmében, felkészülve ezzel egy esetleges betörés feltartóztatására, amíg a szövetségesek segítséget nyújtanak.⁵⁴ Ennek keretében Észtország soha nem szüntette meg a kötelező katonai szolgálat intézményét. Valamennyi 18–27 év közötti férfi állampolgár köteles szolgálni a hadseregben meghatározott ideig⁵⁵ – bár gyakorlatilag csak az adott korosztály egy részét tudják behívni anyagi és logisztikai okok miatt.⁵⁶ A szolgálat időtartama 8 vagy 11 hónap, beosztástól és szakterülettől függően,⁵⁷ és a leszerelő katonák automatikusan a tartalékos állományba kerülnek, továbbá megadott időközönként behívót kapnak rövid képzésre vagy gyakorlatra.⁵⁸ Ennek köszönhetően Észtország jelentős méretű hadra fogható tartalékot tudott képezni: 2023-ban a hivatásos és aktív állomány létszáma kb. 7100 fő, míg a kiképzett tartalékosoké elérte a 41 200 főt.⁵⁹ Önmagában ez a létszám nem tűnhet soknak, de figyelembe véve, hogy a lakosság mindössze 1,3 millió fő, ezáltal megállapítható, hogy kifejezetten magas ez a szám.

A sorkatonaság mellett Észtország másik különlegessége a *Kaitseliit*, azaz az Észti Védelmi Liga, egy önkéntes alapon szerveződő félkatonai szervezet. Eredete az 1918-as függetlenségi harcokig nyúlik vissza, majd a szovjet érában megszűnt, de 1990-ben újjáalakult. A Védelmi Liga a haderő része, ugyanakkor nagyfokú önállósággal rendelkező társadalmi szervezet, melynek célja „a nemzet védelmi képességeinek fokozása”. Tagjai fegyveres kiképzést kapott civilek, akik szabadidejükben katonai gyakorlatokon vesznek részt, és szükség esetén együttműködnek a reguláris erőkkel. A *Kaitseliit*hez kapcsolódik három további önkéntes szervezet: a *Naiskodukaitse* (Nők Védelmi Szervezete), valamint a fiataloknak szóló *Noored Kotkad* (Fiatal Sasok, fiúknak) és *Kodutütred* (Honleányok) ifjúsági egyesületek. Ezek a szervezetek a civil társadalom honvédelmi nevelését szolgálják, s egyúttal utánpótlást biztosítanak a felnőtt tartalékos erőkhöz. A Liga napjainkban 18 ezer főt számlál, és a három további kapcsolódó szervezet állománya további kb. 11 ezer személyből tevődik össze (köztük 4000 nő a *Naiskodukaitse*-ben).^{60, 61} Vagyis Észtország a védelmi doktrínájának megfelelően nemcsak a hadköteles korú férfiakra, hanem a nőkre és a fiatalokúra is kiterjeszti a honvédelmi felkészítést.

A *Kaitseliit* tagjai saját személyes felszerelésüket (egyenruha, kézfegyver) rendszerint otthon tarthatják (a svájci modellhez hasonlóan⁶²), és a mindennapokban szorosan együttműködnek a hadsereg területi alapon szervezett tartalékos alegységeivel.⁶³ Békében a Védelmi

⁵³ Észtül: „totaalkaitse”.

⁵⁴ Veebel et al. 2020: i. m. 3.

⁵⁵ Military Service Act 2012.

⁵⁶ Chmielewski–Tarociński 2024.

⁵⁷ Conscript Service 2025.

⁵⁸ Reserve Force 2025.

⁵⁹ Mix 2025.

⁶⁰ Naiskodukaitse Introduction.

⁶¹ EDL commander MG Riho Ühtegi's speech... 2023.

⁶² Brueck 2023.

⁶³ Mihkelson: Firearms directive... 2016.

Liga számos eseményt és gyakorlatot szervez: minden tavasszal a „Tavaszi Vihar”,⁶⁴ amely 2025-ben elmaradt, és az általában ősszel szokásos „Sün” (észtil *Siil*) elnevezésűt tartották meg,⁶⁵ illetve 2016 óta évente akár többször „Madártoll” (*Okas*)⁶⁶ elnevezéssel nagy mozgósítási gyakorlatot tartanak,⁶⁷ ahol a hivatásos és tartalékos állomány közösen hajt végre feladatokat.

Az orosz–ukrán konfliktus hatásai Észtországban

2014–2015 után a krími és donbaszi konfliktusokra válaszul Észtország növelte védelmi költségvetését, és felülvizsgálta a védelmi doktrínáját. Mivel az alapvető modell már addig is a fenyegetéshez igazodott, nem egy teljesen új intézmény felállítása volt a cél (mint Lengyelországban a WOT), hanem a meglévő struktúrák további erősítése. A balti államok közül Észtország messzemenőig teljesítette a 2014-es walesi NATO-csúcson meghatározott 2%-os GDP-arányos védelmi kiadás elvárását:⁶⁸ évek óta stabilan a GDP +3%-át költik honvédelemre, amit a tervek szerint 5,4%-ra emelnek 2029-re.⁶⁹

Az orosz–ukrán háború 2022-es eszkalációjának hatására Észtország több fontos döntést hozott:

- *Haderőfejlesztési program és új védelmi eljárások kidolgozása.* 2023 júliusában az észt védelmi miniszter jóváhagyta a 2024–2027-es időszakra szóló védelmi tervet, amely a 2021-ben elfogadott 10 éves fejlesztési koncepcióra épül. A hangsúly a képességnövelésen van: a védelmi költségvetés több mint felét új fegyverrendszerek beszerzésére fordítják (közepes hatótávolságú tüzérség, légvédelmi rendszerek, páncélozott harcjárművek, rakéta-sorozatvetők, partvédelmi rakéták). A fejlesztési terv ambiciózus célokat is tartalmaz: a fegyveres erők létszámát 26 700-ról 43 700 főre kívánják növelni a következő években, amely magában foglalja a hivatásos és sorállomány mellett a tartalékosokat, valamint a Kaitseliit tagjait is. Ennek eléréséhez egyrészt emelik a sorkötelesek létszámát, másrészt bővítik a Védelmi Liga kapacitásait.⁷⁰
- *Sorkatonai szolgálat kibővítése.* A védelmi minisztérium bejelentette, hogy 2026-ig fokozatosan évi 4000 főre⁷¹ emelik a kiképzendő katonák számát. Ennek érdekében kiterjesztették a behívható korosztályt 18–23 évre, és szigorítottak a halasztási/mentességi feltételeken,⁷² továbbá 2023-tól meghosszabbították a szolgálati időt: a legtöbb fegyvernemnél már 11 hónap a felkészítés időtartama,⁷³ aminek célja, hogy a behívott állomány készségszinten tudja elsajátítani az adott szakfelkészítések során szerzett ismereteket. A hosszabb szolgálat és nagyobb létszám többleterőforrást igényel humán-erőforrás és infrastruktúraszinten egyaránt, amit a költségvetés növelésével párhuzamosan igyekeznek megoldani.

⁶⁴ Largest annual military... 2024.

⁶⁵ Exercise Hedgehog 2025.

⁶⁶ Snap exercise Okas 25-2 2025.

⁶⁷ The Government of Estonia approved... 2023.

⁶⁸ Wales Summit Declaration 2014.

⁶⁹ Fouda 2025.

⁷⁰ Clobes et al. 2024, 3–4.

⁷¹ Az időközben vásárolt új eszközök integrációja miatt ideiglenesen 1200 főre csökkentették ezt a számot. (Defence Forces looking to recruit... 2025.)

⁷² Military Service Act 2012: i. m.

⁷³ Government extends general... 2023.

- *Az Önkéntes Védelmi Liga megerősítése.* A 2024-ben publikált védelmi terv szerint a balti állam 1,6 milliárd eurót különített el 2031-ig új eszközök (fegyverek, járművek, kommunikációs és megfigyelő rendszerek) vásárlására,⁷⁴ illetve 240 millióról 314 millió euróra emelik a Védelmi Liga költségvetését.⁷⁵ A pénzből egyrészt modernizálják a felszerelést (például a Védelmi Liga egységei is kapnak páncéltörő fegyvereket, drónokat és éjjellátó eszközöket), másrészt bővítik a kiképzési foglalkozások spektrumát. A háború nyomán ugrásszerűen megnőtt a polgárok érdeklődése a szervezet iránt: 2022-ben és 2023-ban az újonnan jelentkezők száma megemelkedett – nemcsak észt állampolgárok, de az országban élő külföldiek közül is sokan csatlakoztak támogató tagként.⁷⁶
- *Új típusú tartalékos szolgálat:* 2023-ban kormánypárti politikusok és szakértők nyilvános vitát szorgalmaztak egy úgynevezett „válságtartalékos”, illetve szélesebb értelemben vett civil védelmi szolgálat lehetőségéről. A koncepció lényege, hogy minden állampolgár számára – akár fegyvertelen formában is – biztosítson honvédelmi szerepvállalást, a finn „totális védelem” (*kokonaismaanpuolustus*)⁷⁷ modelljéhez hasonlóan.⁷⁸ E felvetés Észtországban jövőbeli opcióként a nők kötelező szolgálatának kiterjesztését is érintheti.⁷⁹

Az észt modell kihívásai

Bár Észtország tartalékos rendszere sok szempontból sikeres, kihívásokkal is szembesül.

- *Korlátozott humánerőforrás.* A növekvő létszámcélok a kis népességű országban nehezen teljesíthetők. Már a 3–4000 fős évenkénti bevonuló létszám is a korosztály kb. egynegyede, így ennek emelése komoly kihívás elé állítja az országot, valamint ezenfelül a külföldre távozó fiatalok és a munkaerőpiaci igények is korlátozzák, hogy mennyien vállalhatnak huzamos idejű kiképzést.
- *Költségvetési teher.* Az 5% közeli védelmi költségvetés fenntartása hosszú távon attól függ, hogy a gazdaság hogyan teljesít, és hogy a lakosság mennyire hajlandó elviselni más területeken az esetleges megszorításokat. Az infláció és a gazdasági lassulás idején a magas védelmi kiadások politikai vitákat szülhetnek, ugyanakkor az észt közvélemény a háború árnyékában erőteljesen támogatja a honvédelmi erőfeszítéseket, felismerve azok szükségességét.
- *Kiképzési és logisztikai kapacitás.* A több ezer fős sorállomány kiképzése és a tízezres tartalék rendszeres továbbképzése komoly logisztikát igényel. Észtország folyamatosan fejleszti laktanyáit, gyakorló- és lőtereit, kiképző központjait, de a túl gyors létszámbővülés problémákat okoz. Emellett a modern fegyverrendszerek kezeléséhez magasan képzett kezelőszemélyzetre van szükség, akiket a sorkatonák közül kell felkészíteni,

⁷⁴ Procuring ammunition... 2024.

⁷⁵ Hankewitz 2025.

⁷⁶ Whyte 2025.

⁷⁷ A katonai és polgári védelmi kapacitások intézményes integrációján alapul, amelyet Finnország geopolitikai környezete és az Oroszországgal kapcsolatos történelmi tapasztalatok alakítottak. A modell az általános hadkötelezettségre épülő, területileg szervezett haderőt a kormányzati, gazdasági és társadalmi szférák válságkezelési és ellenálló képességével kapcsolja össze.

⁷⁸ Experts say Estonia needs... 2023.

⁷⁹ Chmielewski–Tarociński 2024: i. m.

a szolgálati idő növelése és a bevonulók számának emelése segít ezen, de a hadsereg létszáma is bővítésre szorul.

KÖZÖS DIMENZIÓK ÉS ELTÉRŐ FEJLŐDÉSI IRÁNYOK

1. *Az orosz fenyegetés mint fő hajtóerő.* Mindhárom ország tartalékos rendszerét nagyrészt az orosz katonai fenyegetés erősödése formálta 2014 után (illetve hazánk esetén a déli irányú migrációs nyomás is). Lengyelország és Észtország esetében, geostratégiai fekvésük és történelmi tapasztalataik miatt, a 2014-es és a 2022-es orosz műveletek közvetlen stratégiai fenyegetésként jelentek meg. Magyarországon a fenyegetettség érzete mérsékeltebb volt, és a válaszlépések is inkább hosszabb távú honvédelmi program formájában, nem pedig hirtelen döntésekként jelentek meg. Ennek ellenére mindhárom ország elmozdult abba az irányba, hogy növelje tartalékos kapacitásait, hiszen egy közvetlen fegyveres konfliktus lehetősége hosszú évtizedek után, rég nem látott mértékben vált realitássá a régióban. A különbség a reakciók mértékében van: Lengyelország és Észtország rohamtempóban és a lakosság széles körű bevonásával fejleszti a haderejét és a képességeit, míg Magyarország fokozatosabban, a politikai-társadalmi konszenzust is figyelembe véve teszi ugyanezt.
2. *A tartalékos erők integrációja.* A tartalékos komponens egyre szervesebb része a hivatalos haderőnek, nem pusztán mellékes vagy „kiegészítő” kategória. Lengyelország a WOT-ot hivatalosan is a fegyveres erők egyik ágává tette, saját vezetéssel, doktrínával, de a nemzeti védelmi stratégiába ágyazva. Észtországban a tartalékosok adják a haderő döntő többségét, a védelmi terv eleve rájuk épül – a hivatásos állomány biztosítja a szakmai vezetést, a tartalékosok pedig humánerőforrást biztosítanak hozzá. Magyarországon a professzionális és tartalékos állomány integrációja terén történtek előrelépések (közös alapképzés, közös gyakorlatok), és a cél az, hogy a tartalékos egységek is összehangoltan működjenek a reguláris erőkkel.
3. *Önkéntesség és sorkötelezettség.* Lengyelország – a korábban idézett 2022-es, „a haza védelméről szóló” törvénnyel – tulajdonképpen bevezette a sorkatonai szolgálat egy formáját, de egyelőre önkéntes jelentkezéssel. Magyarországon az elmúlt évtizedekben időnként megjelent a szakpolitikai diskurzusban a sorozás visszaállítása, tényleges bevezetésére azonban nem került sor, inkább ösztönzőkkel próbálják növelni a létszámot. Észtországban viszont felvetődött, hogy a sor- és hadkötelezettséget esetleg kiterjesztik (pl. nőkre is), vagy legalábbis valamilyen formáját mindenkire alkalmazzák. A politikai és társadalmi attitűdök eltérnek ebben: Lengyelországban a háborús félelem miatt valószínűleg sorkatonai szolgálat is elfogadhatóbb lenne a lakosság számára, ha a helyzet tovább romlana, míg Magyarországon nem tapasztalható érdemi társadalmi támogatottság ennek visszaállítására, amely a korábbi, 2004 előtti sorkatonai rendszerben szerzett negatív személyes tapasztalatokkal, az állami intézményekbe vetett bizalom hiányával, valamint a fenyegetettség társadalmi percepciójának eltérő szintjével magyarázható. Észtországban a sorozás tradíció, amit természetesnek vesznek a polgárok, az önkéntesség melletti elköteleződés jóval erősebb Lengyelországban és Magyarországon.
4. *Finanszírozás.* A tartalékos rendszerek bővítése komoly anyagi erőforrásokat igényel. Mindhárom ország növelte védelmi költségvetését: 2025-ben Lengyelország a GDP 4,48%-át, Észtország 3,38%, Magyarország 2,06% összeget költ védelemre, de a pénzügyi teher

különböző mértékű.⁸⁰ Lengyelország esetében a 300 ezer fős cél hatalmas kiadást jelent, ami már aggodalmat váltott ki pénzügyi fenntarthatóság szempontjából. Észtországban a védelmi költségvetés GDP-aránya meglehetősen magas, ami más területektől vonhat el forrást, Magyarország esetében a mérsékeltebb bővítés kevesebb pénzt igényel. A fenntarthatóság nemcsak anyagi, hanem politikai akarat kérdése is: egy kormányváltás esetén nincs garancia, hogy az új kormány folytatni kívánja az elődje által megkezdett fejlesztéseket, ugyanakkor Lengyelországban a 2023-as választások előtt konszenzus alakult ki a haderőfejlesztés kérdésében. Hazánkban is a honvédelem pártokon átívelően támogatott terület, de a fókuszok különbözhetnek. Észtországban szintén nem kérdés a magas védelmi kiadások fenntartásának szükségessége, amíg a szomszédban háború dúl.

A tendencia beleillik a NATO 2025-ös hágai csúcsertekezletén hozott döntéseibe is: a tagállamok vállalták, hogy 2035-ig a GDP évi 5%-át fordítják védelmi kiadásokra. A megállapodás értelmében a vállalás két, egymást kiegészítő költségvetési kategóriára tagolódik: legalább a GDP 3,5%-át az alapvető védelmi szükségletek finanszírozására és a NATO képességcéljainak teljesítésére, míg legfeljebb 1,5%-át a védelmi-infrastrukturális beruházásokra, a kritikus infrastruktúrák és az ellenálló képesség erősítésére, valamint az innováció és a védelmi ipari bázis fejlesztésére különítik el. A megállapodás további lényeges eleme, hogy a tagállamok a védelmi kiadások körében elszámolhatják az Ukrajna védelméhez és védelmi iparához való közvetlen hozzájárulásokat is, ezzel intézményesítve a hosszú távú támogatás pénzügyi kereteit. A hágai csúcsertekezlet döntései összességében a NATO történetének egyik legambiciózusabb finanszírozási elköteleződését jelentik, amelynek célja a szövetség elrettentő és védelmi képességeinek, hadrafoghatóságának és ellenálló képességének tartós megerősítése.⁸¹

5. *Új képességek és tapasztalatok integrálása.* Az ukrajnai háború számos új katonai kihívást tárt fel, amelyből a tartalékos rendszereknek is le kell vonniuk a konzekvenciákat. Ilyen például a drónok és drónelhárító eszközök használata, a kiterjedt tűzérségi tűz elleni védelem, a logisztikai támogatás fenntartása, vagy a kiber- és információs hadviselés. A Lengyel Területvédelmi Erők már megkezdtek drónkezelők kiképzését és a hibridfenyegetés-elhárítás feladatainak gyakorlását. Észtország a kibervédelmi önkéntesekre támaszkodva a kibertérben is alkalmaz tartalékos szakembereket, ami példaértékű felhasználása a civil szférában meglévő tudásnak és tapasztalatnak. E megközelítést intézményes szinten is erősíti a Tallinnban működő NATO Kibervédelmi Kiválósági Központ, amelynek 2008-as létrehozását a 2007-es észtországi orosz kibertámadások tapasztalatai indokolták, és amely mára a NATO kibervédelmi doktrinális, képzési és kutatási tevékenységének egyik meghatározó központjává vált.⁸²

6. *Civil-katonai kapcsolatok.* A tartalékos rendszerek fejlesztése nem kizárólag katonai-szervezeti kérdés, hanem közvetlen hatással van a fegyveres erők és a társadalom kapcsolataira is. Azokban az országokban, ahol sikeres a bevonás (Észtország, Lengyelország), ott emelkedik a hadsereg és a katonák társadalmi megbecsülése és a honvédelem ügye iránti támogatás. A tartalékos szolgálat a polgári és katonai szféra között kapcsolódási pontot teremt, mivel a fegyveres erők közelebb kerülnek a társadalomhoz, miközben a civilek

⁸⁰ Defence Expenditure of NATO Countries (2014–2025), 4.

⁸¹ Siposné Kecskeméthy 2025, 158–161.

⁸² Tóth 2018, 50–53.

számára is kézzelfoghatóbbá válik a honvédelem gyakorlati jelentősége. Ez a kölcsönhatás hozzájárul a bizalomépítéshez, és hosszú távon erősíti a nemzeti ellenálló képesség társadalmi alapjait.

Magyarország esetében a civil-katonai kapcsolatok erősítésének kiemelt eszközévé vált a hazafias és honvédelmi nevelés intézményesítése. Az elmúlt évtizedben intézményesült, több szintre tagolt rendszerré vált, amelynek célja nem kizárólag a katonai pálya iránti érdeklődés felkeltése, hanem a honvédelem társadalmi elfogadottságának erősítése, valamint a nemzeti ellenálló képesség humán alapjainak hosszú távú biztosítása. A megközelítés alapvetése szerint a honvédelem nem csupán a fegyveres erők feladata, hanem olyan közösségi ügy, amelynek megértése és támogatása már fiatalkorban kialakítható. E struktúra központi pillére a Honvéd Kadét Program (HKP), amely a köznevelés keretein belül, differenciált szinteken biztosít honvédelmi és különböző gyakorlati ismereteket (például elsősegélynyújtás vagy tereptan) a középiskolás korosztály számára (a „honvédelem”⁸³ és „honvédelmi alapismeretek” tantárgyakon keresztül).⁸⁴ A program első szintje (HKP I.) a közismereti honvédelmi képzés,⁸⁵ amely a tanórai oktatás részeként alapvető katonai, egészségügyi és állampolgári ismeretek átadására szolgál. Ezen a szinten a hangsúly nem a katonai pályára irányításon, hanem a honvédelemhez kapcsolódó alapismeretek és attitűdök kialakításán van, amelyhez gyakorlatorientált programok⁸⁶ is kapcsolódnak. A Honvéd Kadét Program második szintje (HKP II.) már kifejezetten szakmai jellegű, technikumi képzés formájában valósul meg, amelyben 5 évig vesznek részt a diákok.⁸⁷ Ez a képzési forma a közismereti oktatás mellett honvédelmi szakirányú ismereteket és gyakorlati kompetenciákat is biztosít, lehetővé téve, hogy a résztvevők érettségi bizonyítvány és technikus szakképesítés megszerzésével lépjenek ki a rendszerből. A HKP II. fontos átmenetet képez az oktatás és a katonai szolgálat világa között, mivel a végzettek számára reális belépési pontot jelenthet a hivatásos, szerződéses vagy tartalékos katonai szolgálat irányába, ugyanakkor civil munkaerőpiaci hasznosíthatósággal is rendelkező tudást ad. A rendszer legintenzívebb formáját a HKP III. szint⁸⁸ jelenti, amely bentlakásos képzési modellként a tanulók mindennapjait a katonai élet rendjéhez közelíti. Ebben a konstrukcióban a tanórai képzés, a gyakorlati foglalkozások és a kollégiumi élet egységet alkotnak, így a hazafias nevelés nem csupán tananyagilag elemként, hanem a mindennapi szocializáció részeként jelenik meg.⁸⁹

ÖSSZEGZÉS

A 2014 óta folyamatosan romló biztonsági környezet világosan megmutatta, hogy a tartalékos rendszerek fejlesztése stratégiai szükségszerűség Közép- és Kelet-Európában. Magyarország, Lengyelország és Észtország megoldásai különböző mintákból indultak, de végső soron egymáshoz konvergáló tendenciákat mutatnak: a nemzeti ellenálló képesség növelése érdekében

⁸³ Szakközépiskolában 9. osztályban, gimnáziumban 11. osztályban.

⁸⁴ A hatályos kerettanterveket lásd Kerettantervek egyes iskolatípusra... 2026.

⁸⁵ 2026 januárjában 374 intézményben több mint 32 ezer diák tanulta a tantárgyat. Sin 2026.

⁸⁶ Például elsősegélynyújtás, menedékepítés vagy alakulatlátogatás.

⁸⁷ Összesen 20 intézményben elérhető a képzési szint: Honvéd Kadét Program – Intézmények.

⁸⁸ A képzési szint oktatási intézményei: Kratochvil Károly Honvéd Középiskola és Kollégium (Debrecen), Hódmezővásárhelyi Honvéd Középiskola és Kollégium, Nyíregyházi vitéz Mikecz Kálmán Honvéd Kollégium, Szolnoki Honvéd Kollégium.

⁸⁹ Képzések: HKP III. szint: Honvéd kadét szakképzés.

mindhárom ország az önkéntes tartalékos erők fejlesztésébe és modernizálásába fektet. Az orosz–ukrán háború nem csupán fenyegetés, ösztönzés is volt ezen országok számára, mivel világossá vált, hogy Ukrajna védelmi erőfeszítéseiben milyen kulcsszerepet játszottak a mozgósított tartalékosok és civilek. A tartalékos rendszerek fejlesztésének ütemét és formáját alapvetően az észlelt katonai és hibrid fenyegetések mértéke határozza meg. A közvetlen fenyegetettség tudata Lengyelországban és Észtországban gyors és strukturálisan is mélyreható válaszlépésekhez vezetett: előbbi esetében egy önálló területvédelmi haderőnem létrehozásához és a fegyveres erők létszámának jelentős növeléséhez, utóbbi esetében pedig a tartalékosokra épülő, úgynevezett totális védelem további megerősítéséhez. Magyarország ezzel szemben fokozatosabb, hosszabb távon tervezett fejlesztési pályát követett, amelyben a rendszer bővítése egy átfogó haderőfejlesztési koncepció szerves részét képezte, nem pedig egyetlen válsághelyzetre adott azonnali reakcióként jelent meg.

Közös tendencia, hogy a tartalékos erők szerepe mindhárom országban túllépett a hagyományos, kiegészítő funkción. Lengyelországban a területvédelmi komponens a fegyveres erők integráns részévé vált, önálló feladatkörrel és szervezeti identitással. Észtországban a teljes haderő működése eleve a tartalékos állományra épül, ahol a hivatásos állomány elsődleges szerepe a vezetési, irányítási és szakmai keretek biztosítása. Magyarországon az utóbbi években erősödött a professzionális és a tartalékos komponensek közötti integráció, különösen a közös kiképzések és gyakorlatok területén.

Az önkéntesség és a sorkötelezettség viszonya jelentős eltéréseket mutat. Észtországban a sorkatonai szolgálat széles körű társadalmi elfogadottságnak örvend, és a védelempolitikai gondolkodás szerves részét képezi. Lengyelországban egy olyan modell alakult ki, amely formálisan önkéntes alapú, ugyanakkor részben visszanyúl a sorozás logikájához. Magyarországon viszont a sorkatonai szolgálat újbóli bevezetése nem élvez általános társadalmi támogatottságot. Ez a különbség jól mutatja, hogy a tartalékos rendszerek eredményessége nem kizárólag katonai vagy jogi kérdés, hanem mélyen beágyazott társadalmi attitűdök függvénye is.

A finanszírozási kérdések egyértelművé teszik, hogy a tartalékos rendszerek bővítése jelentős és tartós anyagi ráfordítást igényel. Bár a vizsgált államok 2014 óta eltérő mértékben, de egyaránt növelték védelmi kiadásait, illetve elkötelezték magukat további növelésük mellett, a 2025-ös NATO-csúcstalálkozó során deklarált célok mentén. Ugyanakkor a védelmi költségvetések kívánt szintre történő emelése jelentős politikai és gazdasági dilemmát jelent a jövőben, ha a különböző tagállamok nemzetgazdaságai nem teljesítenek megfelelően.

Az ukrajnai háború tapasztalatai új képességigényeket is felszínre hoztak, amelyek közvetlenül befolyásolják a tartalékos erők fejlődését. A drónhadviselés, a hibrid fenyegetések, valamint a kiber- és információs műveletek mindhárom országban megjelentek a felkészítés hangsúlyos elemei között. Különösen az éjszakai megközelítés emelhető ki, ahol a civil szférában meglévő kiberbiztonsági tudás intézményesített formában kapcsolódik be a honvédelembe, erősítve a szövetségi és a nemzeti ellenálló képességet.

Összességében Magyarország védelmi képességeinek megerősítése több, egymással összefüggő tényező koordinálását igényli. Ezek közé tartozik a fegyveres erők iránti társadalmi bizalom fenntartása és erősítése, valamint az ukrajnai háború tapasztalatainak következetes beépítése a felkészítés rendszerébe. Magyarország földrajzi elhelyezkedéséből fakadóan a déli irányú biztonsági kihívások kezelésében jelentős gyakorlati tapasztalatokkal rendelkezik, ami regionális összevetésben sajátos előnyt jelent. A nemzetközi tendenciák alapján a sorkatonai szolgálat kérdése időről időre visszatér a szakpolitikai diskurzusba, azonban egy,

az ésszt modellhez hasonló rendszer kizárólag akkor lenne adaptálható, ha azt széles körű társadalmi elfogadottság övezné, és az állam hosszú távon is biztosítani tudná a szükséges anyagi és intézményi feltételeket.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- 1298/2017. (VI. 2.) Korm. határozat a Zrínyi 2026 Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program megvalósításáról. Nemzeti Jogszabálytár. <https://njt.hu/jogszabaly/2017-1298-30-22> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 21.)
- 13/2024. (VII. 23.) HM rendelet az önkéntes tartalékos jogállásról. Jogtár. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2400013.hm> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 21.)
- 1393/2021. (VI. 24.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Katonai Stratégiájáról. Nemzeti Jogszabálytár. <https://njt.hu/jogszabaly/2021-1393-30-22> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 21.)
- 2004. évi CV. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről. Nemzeti Jogszabálytár. <https://njt.hu/jogszabaly/2004-105-00-00> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 21.)
- 240/2023. (VI. 20.) Korm. rendelet a Magyar Honvédség veszélyhelyzeti működési rendjéről. Jogtár. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a2300240.kor> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 21.)
- *A munkáltató kompenzálása.* MH Katonai Igazgatási és Központi Nyilvántartó Parancsnokság, 2023. 02. 22. https://hadkiegeszites.honvedseg.hu/cikk/munkaltato_kompenzalasa (Letöltés időpontja: 2025. 08. 19.)
- Antal Ferenc: *A Magyar Honvédség megkezdte az átcsoportosítást a magyar–ukrán határra.* honvedelem.hu, 2022. 02. 24. <https://honvedelem.hu/hirek/a-magyar-honvedseg-megkezde-a-z-atcsoportositast-a-magyar-ukran-hatarra.html> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 19.)
- *Az MH Területvédelmi és Hadkiegészítő Parancsnokság alárendelt alakulatai.* honvedelem.hu, 2023. 05. 17. <https://honvedelem.hu/alakulat/az-mh-teruletvedelmi-es-hadkiegeszito-parancsnoksag-alarendelt-alakulatai.html> (Letöltés időpontja: 2026. 01. 26.)
- Benkő Tibor: *A sikeres haderőfejlesztés záloga (3.).* Honvédségi Szemle, 2023/3., 3–16. <https://doi.org/10.35926/HSZ.2023.3.1> (Letöltés időpontja: 2026. 01. 26.)
- Bienvenu, Hélène: *In Poland, thousands of young people are spending their 'vacation with the army'.* Le Monde, 2025. 08. 19. https://www.lemonde.fr/en/international/article/2025/08/19/in-poland-thousands-of-young-people-are-spending-their-vacation-with-the-army_6744493_4.html (Letöltés időpontja: 2025. 08. 23.)
- Bodó Szabolcs: *Az önkéntes tartalékos kiképzési rendszer fejlesztési lehetőségei.* Honvédségi Szemle, 2025/1., 63–75. <https://doi.org/10.35926/HSZ.2025.1.6> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 30.)
- Bodó Szabolcs: *Egy új szolgálati forma: az önkéntes katonai szolgálat.* Honvédségi Szemle, 2022/6., 46–59. <https://doi.org/10.35926/HSZ.2022.6.4> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 30.)
- Brueck, Hilary: *Switzerland has a stunningly high rate of gun ownership – here's why it doesn't have mass shooting.* Business Insider, 2023. 10. 26. <https://www.businessinsider.com/switzerland-gun-laws-rates-of-gun-deaths-2018-2> (Letöltés időpontja: 2026. 02. 03.)
- Carter, Nick – Lancaster, John Mark: *Reserve Forces Review 2030: Unlocking the reserves' potential to strengthen a resilient and global Britain.* Ministry of Defence, 2021.
- Chmielewski, Bartosz – Tarociński, Jacek: *On the warpath: the development and modernisation of the Baltic states' armed forces.* Centre for Eastern Studies, 2024. 05. 10. <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-05-10/warpath-development-and-modernisation-baltic-states-armed> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 30.)

- Ciślak, Jarosław: *More Soldiers in the Polish Armed Forces*. Defence24, 2024. 07. 11. <https://defence24.com/armed-forces/more-soldiers-in-the-polish-armed-forces-new-data-exclusive> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 21.)
- Clobes, Alexandra et al.: *Baltic Bastions: New defence strategies for Lithuania, Latvia and Estonia*. Konrad Adenauer Stiftung, 2024.
- *Conscript Service*. Republic of Estonia Defence Forces, 2025. 01. 08. <https://mil.ee/en/compulsory-military-service/> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 25.)
- Czornik, Katarzyna: *The education system in the development of total defence. Poland's perspective*. Security Theory and Practice, 2022/3., 359–368. <https://doi.org/10.48269/2451-0718-btip-2022-3-027> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 25.)
- Csák Tímea: *Tovább erősítik diákjaik identitását*. honvedelem.hu, 2025. 12. 11. <https://honvedelem.hu/hirek/tovabb-erositik-diakjaik-identitasat.html> (Letöltés időpontja: 2026. 02. 07.)
- Csiki Varga Tamás: *Az orosz–ukrán háború hatása Magyarországra*. Nemzet és Biztonság, 2024/2., 100–115. <https://doi.org/10.32576/nb.2024.2.7> (Letöltés időpontja: 2026. 02. 07.)
- Dalzell, Stephen – Cormarie, Paul: *Better than the sum of its parts: making NATO reserves an alliance resource*. Modern War Institute – At West Point. 2024. 06. 24. <https://mwi.westpoint.edu/better-than-the-sum-of-its-parts-making-nato-reserves-an-alliance-resource/> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 16.)
- *Defence Expenditure of NATO Countries (2014–2025)*. North Atlantic Treaty Organisation, Brüsszel, 2025.
- *Defence Forces looking to recruit and retain more active-duty soldiers*. Eesti Rahvusringhääling, 2025. 03. 21. <https://news.err.ee/1609640183/defence-forces-looking-to-recruit-and-retain-more-active-duty-soldiers> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 29.)
- *EDL commander MG Riho Ühtegi's speech at the Victory Day parade in Viljandi 23 June 2023*. Kaitseliit, 2023. <https://kaitseliit.ee/en/edl-commander-mg-riho-uhtegis-speech-at-the-victory-day-parade-in-viljandi-23-june-2023/> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 27.)
- *Exercise Hedgehog 2025*. Republic of Estonia Defence Forces, 2025. 05. 13. <https://mil.ee/en/exercise-hedgehog-2025/> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 27.)
- *Experts say Estonia needs civil defense service*. Eesti Rahvusringhääling, 2023. 11. 23. <https://news.err.ee/1609173718/experts-say-estonia-needs-civil-defense-service> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 30.)
- Falkowski, Mariusz et al.: *The Territorial Defence Force as an Element of the National Security System*. Security Dimensions, 2018/27., 22–44. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.0288> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 27.)
- Faragó Bence: *Történelmi emlékezet és nemzeti identitás: A balti államok védelempolitikájának magyarázata az orosz–ukrán háború eszkalációja óta*. Nemzet és Biztonság, 2025/1., 70–98. <https://doi.org/10.32576/nb.2025.1.5> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 27.)
- Fouda, Malek: *Estonian government approves additional funding to raise defence spending to 5.4% of GDP*. Euronews, 2025. 04. 26. <https://www.euronews.com/my-europe/2025/04/26/estonian-government-approves-additional-funding-to-raise-defence-spending-to-54-of-gdp> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 28.)
- *Government extends general conscription term to 11 months*. Eesti Rahvusringhääling, 2023. 04. 05. <https://news.err.ee/1608967162/government-extends-general-conscription-term-to-11-months> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 29.)
- Gyakran ismételt kérdések. Irány a sereg! <https://iranyasereg.hu/gyakori-kerdesek> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 18.)

- Hankewitz, Sten: *Estonia ramps up its defence to €10bn in face of Russian threat*. Estonian World, 2025. 08. 02. <https://estonianworld.com/security/estonia-ramps-up-defence-budget-to-e10bn-in-face-of-russian-threat/> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 30.)
- Haraszti Gyula: *Tizenkétezer főre nőhet a tartalékosok száma*. Magyar Nemzet, 2023. 01. 25. <https://magyarnemzet.hu/belfold/2023/01/tizenketezer-fore-nohet-a-tartalekosok-szama> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 18.)
- *Honvéd Kadét Program – Intézmények*. Honvéd Kadét Program. <https://kadetprogram.hu/> (Letöltés időpontja: 2026. 01. 31.)
- *Indul a Zrínyi 2026 program*. Magyarország Kormánya, 2016. 12. 20. <https://2015-2019.kormany.hu/hu/honvedelmi-miniszterium/hirek/indul-a-zrinyi-2026-program> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 17.)
- Jużwik, Czesław – Sobczyk, Kamil: *Functioning of the National Reserve Forces concept – an assessment*. Bezpieczeństwo Narodowe, 2013/25., 99–124.
- Kandrik, Matej: *The Defense Impact of the Ukraine War on the Visegrád Four*. The German Marshall Fund, 2022. 07. 28. <https://www.gmfus.org/news/defense-impact-ukraine-war-visegrad-four> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 21.)
- *Kerettantervek egyes iskolatípusra, pedagógiai szakaszra, tantárgyra, vagy sajátos köznevelési feladat teljesítéséhez*. Oktatási Hivatal, 2025. https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_7_melleklet (Letöltés időpontja: 2026. 02. 04.)
- Keszely László: *A hibrid konfliktusokkal szembeni átfogó fellépés lehetséges kormányzati modelljei*. Honvédségi Szemle, 2020/4., 24–48. <https://doi.org/10.35926/HSZ.2020.4.3> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 23.)
- *Képzések: HKP III. szint: Honvéd kadét szakképzés*. Honvéd Kadét Program. <https://kadetprogram.hu/kadetoknak> (Letöltés időpontja: 2026. 01. 31.)
- Kiss Álmos Péter: *A NATO válasza a hibrid fenyegetésekre*. Honvédségi Szemle, 2021/3., 13–28. <https://doi.org/10.35926/HSZ.2021.3.2> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 23.)
- Koschalka Ben: *Poland launches paid military service*. Notes from Poland, 2022. 05. 18. <https://notesfrompoland.com/2022/05/18/poland-launches-paid-voluntary-military-service/> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 23.)
- *Largest annual military exercise Spring Storm 2024 comes to an end*. Republic of Estonia Defence Forces, 2024. 05. 17. <https://mil.ee/en/news/largest-annual-military-exercise-spring-storm-2024-comes-to-an-end/> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 27.)
- Marcinek Krystyna – Boston Scott: *Polish Armed Forces Modernization: A New Cornerstone of European Security*. RAND Corporation, Santa Monica, 2025.
- Mihkelson: *Firearms directive changes could smash Estonian defense system*. Eesti Rahvusringhääling, 2016. 01. 25. <https://news.err.ee/117516/mihkelson-firearms-directive-changes-could-smash-estonian-defense-system> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 27.)
- *Military Service Act*, Riigi Teataja, 2012. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/519092014003/consolide> (Letöltés időpontja: 2026. 02. 02.)
- Mix, Derek E.: *Estonia, Latvia, and Lithuania: Background and U.S.–Baltic Relations*. Congressional Research Service, 2025. 01. 07. <https://www.congress.gov/crs-product/R46139> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 25.)
- *Modern military – safe Homeland*. Republic of Poland Ministry of National Defence, 2023. 03. 01. <https://www.gov.pl/web/national-defence/modern-military---safe-homeland> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 21.)
- *Naiskodukaitse Introrduction*. https://www.naiskodukaitse.ee/Introduction_1218 (Letöltés időpontja: 2025. 08. 27.)

- Navarrai Mészáros Márton: *Megalakult a Magyar Honvédség Területvédelmi és Hadkiegészítő Parancsnokság*. honvedelem.hu, 2024. 11. 10. <https://honvedelem.hu/hirek/megalakult-a-magyar-honvedseg-teruletvedelmi-es-hadkiegeszito-parancsnoksag.html> (Letöltés időpontja: 2026. 02. 04.)
- Navarrai Mészáros Márton – Teszler Vendel: *Haderő: Felépült a tartalékos pillér, amelyre lehet támaszkodni*. Honvédelem, 2025. 09. 30. <https://honvedelem.hu/magazin/hadero-felepult-a-tartalekos-piller-amelyre-lehet-tamaszkodni.html> (Letöltés időpontja: 2026. 01. 26.)
- Oleksiejuk, Michał: *The key premises of the polish homeland defence act*. Casimir Pulaski Foundation, 2022. 03. 18. <https://pulaski.pl/en/pulaski-commentary-the-key-premises-of-the-polish-homeland-defence-act-michal-oleksiejuk/> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 23.)
- Petruska Ferenc: *Szerződésesek és önkéntes tartalékosok – az önkéntes haderő két fontos pillére*. Honvédségi Szemle, 2016/2., 89–99. https://real.mtak.hu/124647/1/HSZ_2016_144_2_Petruska_Ferenc.pdf (Letöltés időpontja: 2025. 08. 21.)
- Poushter, Jacob et al.: *Spotlight on Poland: Negative Views of Russia Surge, but Ratings for U.S., NATO, EU Improve*. Pew Research Center, 2022. 06. 22. <https://www.pewresearch.org/global/2022/06/22/spotlight-on-poland-negative-views-of-russia-surge-but-ratings-for-u-s-nato-eu-improve/> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 21.)
- *Procuring ammunition is the focus of the Estonian defence budget*. Republic of Estonia Ministry of Defence, 2024. 09. 27. <https://kaitseministeerium.ee/en/news/procuring-ammunition-focus-estonian-defence-budget> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 30.)
- *Reserve Force*. Republic of Estonia Defence Forces, 2025. 01. 08. <https://mil.ee/en/reserve-force/> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 25.)
- Révész Béla: *Benkő Tibor: Versenyképes jövedelem és gondoskodás a munkavállalókról*. honvedelem.hu, 2021. 01. 13. <https://honvedelem.hu/hirek/benko-tibor-versenykepes-jovedelem-es-gondoskodas-a-munkavallalokrol.html> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 19.)
- Rongé, Joero – Abrate, Giulia: *Conscription in the European Union Armed Forces: National Trends, Benefits and EU Modernised Service*. Finabel, Brüsszel, 2019.
- Sin Bettina: *Bővül a honvédelem tantárgyat tanító iskolák és katonaoktatók köre*. honvedelem.hu, 2026. 01. 26. <https://honvedelem.hu/hirek/bovul-a-honvedelem-tantargyat-tanito-iskolak-es-katonaoktatok-kore.html> (Letöltés időpontja: 2026. 01. 31.)
- Siposné Kecskeméthy Klára: *A hágai csúcsértekezlet: egy erősebb, igazságosabb, ellenállóbb Szövetség születése*. Hadtudomány, 2025, 151–164. <https://doi.org/10.17047/HADTUD.2025.35.E.151> (Letöltés időpontja: 2026. 01. 28.)
- Skrzypczak, Waldemar: *Poland's Territorial Defence Force*. Casimir Pulaski Foundation, 2017. 04. 10. <https://pulaski.pl/en/polands-territorial-defence-force-its-role-significance-and-tasks/> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 20.)
- *Snap exercise Okas 25-2*. Republic of Estonia Defence Forces, 2025. 09. 18. <https://mil.ee/en/snap-exercise-okas-25-2/> (Letöltés időpontja: 2026. 01. 28.)
- Székely Zoltán: *Az önkéntes tartalékosok a különleges jogrendben*. Honvédségi Szemle, 2021/3., 40–55. <https://doi.org/10.35926/HSZ.2021.3.4> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 20.)
- Szénási Imre: *Tartalékosok a Magyar Honvédségben*. Hadtudományi Szemle, 2024/különszám, 127–141. <https://doi.org/10.32563/hsz.2024.ksz.9> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 20.)
- Szicherle, Patrik: *GLOBSEC Trends 2024 Hungary: Looking West with some reservations*. GLOBSEC, 2024. 05. 27. <https://www.globsec.org/what-we-do/publications/globsec-trends-2024-hungary-looking-west-some-reservations> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 19.)
- *Tax relief for Territorial Defence Force (WOT) and Active Reserve (AR) soldiers – rules for employers in Poland*. Getsix Accounting, 2025. 09. 23. <https://poland-accounting.eu/2025/09/tax-relief-for-territorial-defence-force-wot-and-active-reserve-ar-soldiers-rules-for-employers-in-poland/> (Letöltés időpontja: 2026. 02. 02.)

- *The Government of Estonia approved the defence readiness exercise Okas for territorial defence units.* Republic of Estonia Defence Forces, 2023. 01. 26. <https://valitsus.ee/en/news/government-estonia-approved-defence-readiness-exercise-okas-territorial-defence-units> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 27.)
- *The Military Balance 2025.* The International Institute for Strategic Studies, 2025.
- *The North Atlantic Treaty.* Washington, D.C., 1949. 04. 04. <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1949/04/04/the-north-atlantic-treaty> (Letöltés időpontja: 2026. 01. 25.)
- Tilles, Daniel: *Polish armed forces recorded highest recruitment in 2022 since end of compulsory military service.* Notes from Poland, 2023. 06. 30. <https://notesfrompoland.com/2023/01/30/polish-armed-forces-recorded-highest-recruitment-in-2022-since-end-of-compulsory-military-service/> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 23.)
- Tóth Tamás: *A NATO Kibervédelmi Kiválósági Központ bemutatása.* Nemzetbiztonsági Szemle, 2018/4., 48–62. https://epa.oszk.hu/02500/02538/00027/pdf/EPA02538_nemzetbiztonsagi_szemle_2018_04_048-062.pdf (Letöltés időpontja: 2025. 08. 21.)
- Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny.
- Veebel, Viljar et al.: *Territorial Defence, Comprehensive Defence and Total Defence: Meanings and Differences in the Estonian Defence Force.* Journal on Baltic Security, 2020/6., 1–13.
- *Wales Summit Declaration.* North Atlantic Council, 2014. 09. 05. <https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2014/09/05/wales-summit-declaration> (Letöltés időpontja: 2026. 01. 28.)
- Whyte Andrew: *„Do what you can.” Why do foreign nationals join Estonia’s Defense League?* Eesti Rahvusringhääling, 2025. 04. 19. <https://news.err.ee/1609665341/do-what-you-can-why-do-foreign-nationals-join-estonia-s-defense-league> (Letöltés időpontja: 2025. 08. 30.)

Hamarosan a Zrínyi Kiadó kínálatában...

